

פ ר ק ט

תנועת המרי במחנות-העבודה

בתקופת ינואר—מארס 1944 כבר היו מחנות-עבודה בכמה מפרוורי העיר—אלקסוט, שאנץ—וכן במקומות מרוחקים מקובנא—קושידאר (קיישאדוריס), קייידאן, ראודונוואריס, פאלימון—שיושביהם הובאו מגיטו קובנא. משטר החיים והעבודה לא היה לפי שעה שווה לכל המחנות האלה. במחנות שבפרוורי קובנא, שהפיקוח עליהם מצד גקה היה קפדני, הושלט מלכתחילה משטר אכזרי של מחנה-הסגר, וסבלם של היושבים בהם היה לאין-שיעור. ואילו במחנות שבקייידאן ובקושידאר, שכבר עמדו זמן ממושך למדי, עדיין שרר סדר פחות אכזרי. אמנם העבודה היתה קשה (כריית זיפזיף והטענתו ובניית שדות-תעופה), אך הממונים הרשו ליהודים בשעות הפנאי לצאת מן המחנה ולבוא במגע עם איכרי הסביבה, "לצורכי מסחר בלבד", כפי שנאמר להם. הסיבה העיקרית ליחס ליבראלי זה היתה, כנראה, טובת-ההנאה שזכו לה הגרמנים ממסחר זה.

בשני סוגי המחנות כאחד היו קיני-פעולה מחתרתיים, אלא שגם בעניין זה היה המצב מיוחד בכל מקום ומקום. כל זמן שהיה קשר בין המחנות ל"גיטו המרכזי", נעשו נסיונות-מגע, הן מצד מפקדת הארגון הלוחם והן מצד תאי המחתרת שבמחנות. אולם רק לעתים רחוקות הוכתרו הנסיונות בהצלחה. הסיבה היתה פשוטה: בכל זמן ה"קסירקוט" נקטו הארגונים בגיטו קו מפורש ועקיב למנוע את העברת אנשיהם למחנות העבודה, ולפיכך היה מספר אנשי הארגונים שנקלעו למחנות קטן מאוד, ואף לגביהם נעשו נסיונות בלתי-פוסקים להחליפם באחרים. אף על פי כן נמצאו לא-מעטים במחנות, שהתעוררו לפעולות מרי, לרכישת נשק, לחיפוש קשר עם פארטיזאנים מחוץ למחנה וכיו"ב. כך למשל הצליחו ה"מאורגנים" שבמחנה-העבודה בשאנץ לגנוב מן המחסנים הצבאיים שעבדו בהם כמות ניכרת של תחמושת ומדי-צבא, וה"שלל" הועבר לגיטו המרכזי (בראש פעולה זו עמדו משה קאלטינובסקי וגורדון)¹⁴⁸.

תנאים נוחים יותר לפעולות מחתרת היו במחנות שבערי השדה. נודע על פעולות כאלה בשני מחנות—בקושידאר ובקייידאן¹⁴⁹. אנשי המחנה

148. פ"ק "ג, עמ' 124.

149. נודע שגם במחנה פאלימון התכוננו 5 אנשים לצאת ליער, ביניהם פריזינגר (עדות א' וולפסון, תקליט 1). כן פעלו קבוצות מחתרת במחנות העבודה באלקסוט, בשאנץ, ובזמן מאוחר יותר גם במחנה פוניוויז' (ראה גם פ"ק "ג, עמ' 123—124).

חלק שלישי: תנופה

בקושידאר הצליחו לקשור קשרים עם גדודי גניס שביערות רודניקי, ואחרי שגניס הסכים לקבל לבסיסיו את פעילי המחנה אורגנה ביום אחד בריחתם של כ־40 אסירים, שבראשם עמדו שמעון קוויסקין, סיבירסקי, אבא לייבוביץ, גרישא יואלס, וולף מיאסניק ויוסף בורקאן. לא ידוע כמה מהבורחים הביאו עמם ליער כלי נשק. ניתן לשער, על סמך מה שידוע על מנהגה של הבריגאדה שביערות רודניקי ועל תנאי ההצטרפות אליה, שללא נשק כלל לא היו הבורחים מתקבלים בבסיסי הפארטיזאנים. והרי סיפורו של אחד הבורחים¹⁵⁰ :

... באתי לקושידאר בסוף 1943... במחנה היתה קבוצת בחורים יהודים מהעיירה סמורגון וסביבתה, שעבדו בנסירת עצים. פעם נכנסו אל איכר ומצאו שם פארטיזאנים, שתנו חניית יום. כפי שנהוג במקרים כאלה הם הוכנסו לחדר ולא ניתן להם לצאת. היהודים הסבירו לפארטיזאנים שאם לא יחזרו למחנה יסבלו שאר היהודים שם. הפארטיזאנים הציעו להרוג את הגרמנים ולהוציא את כל קבוצת היהודים היערה. סוכם לארגן את כל היהודים (כ־300 איש) ולהמשיך בקיום קשר עם הפארטיזאנים...

לאחר שהגיעו למחנה החלו בחורים אלו להתלחש ביניהם, אך סירבו לגלות לי דבר (אני ידעתי שמהו עומד להתרחש במחנה)... יום אחד עבדתי בסידור קש, והייתי כביכול מנהל העבודה. כשעמדנו לעבור אל הקבוצה השנייה, שעבדה ע"י מסילת הברזל, שמתי לב שהיהודים שם מוקפים גרמנים. נודע לי שחסרים אנשים. הסתבר שהנעדרים הם אותם חברי הקבוצה שהיו בקשר עם הפארטיזאנים, ובינתיים קיבלו הוראה לברוח מהמחנה ולהצטרף לפארטיזאנים. הבנתי שיהיו צרות...

... עמדתי ועיניי חיפשו פרצה בגדר כדי לברוח. סביבי התאספו כמה אנשים, וביניהם וולף מיאסניק וסיבירסקי. אמרתי להם: "מוטב שיירו בי מאחור מאשר מלפנים"... הם רצו אחריי. לאחר ריצה של 200 מטר החלו לירות אחרינו. תוך ריצה בזיגזאגים נתקלנו בתעלת מים ברוחב של 3 מטרים. אני עברתי אותה, אך החברים שמאחוריי נפלו למים... ברחתי בדרך לז'ז'מר... והמשכתי לרוץ מרחק של 7 ק"מ בלי לפוש... מעלייתגג של בית־מרחץ כפרי, שבו התחבאתי, ראיתי גרמני מוביל כמה יהודים. רבצתי שם 4־3 שעות, ופתאום שמעתי צעדים מתקרבים וקולות מדברים יידיש. ראיתי חברים מהמחנה וביניהם שמעון קוויסקין ואבקה לייבוביץ משאוולי. הם קראוני אליהם והלכנו היערה. הסתבר שקבוצה בת 8 אנשים כבר הצליחה להיפגש עם הפארטיזאנים... ידענו שאצל נוטר היער אפשר למצוא קשר עם הפארטיזא-

150. עדות גרישא יואלס, עמ' 2-4.

פרק ט: תנועת המרי במחנות העבודה

נים. ואמנם אצלו מצאנו פתקא מאת הפארטיזאנים שנחכה, ובעוד יום־יומיים יבואו לקחת אותנו.

נשארנו (22 איש היינו) אצל נוטר היער בחורשה שבין ז'ז'מר וקושידאר. היה זה כנראה בחודש פברואר 1944... יום אחד בא נוטר היער ודפק 3 פעמים בעץ, כסיטמא המוסכמת. ההודעה היתה, שבשעה 1 בלילה יבואו לקחתנו. ובאמת באו 2 יהודים, שהפארטיזאנים הטילו עליהם לקחת אותנו מרחק של 70 ק"מ, ולכשיביאו אותנו למקום המיועד יקבלו גם אותם לפארטיזאנים.

2 היהודים הובילו אותנו כ־60 ק"מ והפארטיזאנים באו לקחת אותנו. הפגישה אתם היתה נעימה. שוב הלכנו 40—50 ק"מ עד הבסיס של גניס. חילקו לכל אחד נשק ויצרו אוטריאד "ליטא המשותררת". המפקד היה רוסי. נשארנו באוטריאד זה עד שחרור וילנא...
לאחר שברחנו ממחנה קושידאר חיסלו את המחנה הזה ואת היהודים הובילו למחנה "קאזלרודא".

פרטים רבים יותר נודעו על פעולות מחתרת ומרי במחנה קיידאן. היהודים הראשונים מגיטו קובנא הובאו לאיזור קיידאן עוד בסוף 1942 (כ־40 איש), והועסקו שם בכריית זיפזיף. כעבור זמן־מה החזירו חלק מן העובדים לגיטו, ובמקום נשארו 10 בלבד. לקבוצה קטנה כזו היה קל יותר ל"רכך" את הממונה עליה. משטר החיים והעבודה במקום נתרופף. אנשי הפלוגה ניצלו דבר זה קודם כול לקשירת קשרי מסחר־חליפין עם איכרי הסביבה ולשיטוט בכפרים. אך לימים נתעוררה בקרבם יוזמה לחבל בעבודה וברכוש הגרמנים ולחפש דרכי־בריחה וקשר עם פארטיזאנים. וכך מעיד אחד מאנשי הקבוצה ¹⁵¹:

בחודש מארס התחלנו לארגן חבלה. הטעננו זיפזיף בקרונות למעלה מן המותר, היינו סוגרים את הדלתות שלא כהלכה, שוברים את דפנות הקרונות שהזיפזיף יישפך בדרך... היינו שופכים [זיפזיף] אל בין הצירים ומחבלים במעצורי האוויר... צץ במוחנו לחבל משהו, לעשות משהו. כמובן, דאגנו לכך שלא ירגישו במעשינו. אם למשל מילאנו את הקרון למעלה מן המידה חשב ה"שאכמיסטר" שאנו חרוצים מאוד. "אנשיי—היה הוא אומר—עובדים טוב". ... כך שלא צריכים היינו לפחד מפני איש... וכולנו עשינו את זה ביחד...

כוונתי היתה [בחיפושיי אחרי פארטיזאנים]... שלא רק אני אצטרף אליהם כשאמצאם, אלא שאארגן עוד אנשים, שתתארגן יחידה שתהא מסוגלת ללחום... אילו הייתי דואג לעצמי, לא הייתי צריך לחפש הרבה; בתקופה ההיא כבר הספקתי לרכוש לי בין הגויים ידידים רבים, שהציעו לי להישאר אצלם, להתחבא. רציתי להציל גם אחרים...

151. עדות יוסף גרטנר, עמ' 1 (תקליט 1).

חלק שלישי: תנופה

מהמשכה של עדות זו וכן מעדות אחרת¹⁵² מתברר, שאנשי המרי במחנה זה הציבו להם מטרה עיקרית, להבטיח אפשרות של בריחה היערה למספר גדול ככל האפשר של אסירים. בשלהי 1943 הוקם בקיידאן מחנה עבודה של הגיטו (200 עובדים ויותר), ו"פלוגת-הזיפזיף" הוכנסה לתוך מחנה זה. קבוצת הפעילים — יוסף גרטנר, קירקה סולסקי, חיים בורשטיין, יעקב מיכה בורשטיין, אריה ראפייקה וביאלוסטוצקי — בעלת הקשרים עם איכרי הסביבה, נעשתה מעתה לגרעין דינאמי של תנועת מרי במחנה הגדול¹⁵³. כעבור זמן לא-רב התהוו מסביב להללו קבוצות-קבוצות של אסירים, שסרו למשמעתם והתכוונו לבריחה. הפעולה התנהלה בסודיות. רק ראשי התנועה ידעו על מצב העניינים במחנה כולו, והיו נפגשים בחשאי ומטכסים עצה, ואילו אנשי הקבוצות ידעו כל אחד רק את קבוצתו שלו.

בין הפעילים הצטיין יוסף גרטנר ב"מומחיות" מיוחדת להליכה בלילות. הוא הכיר כל דרך וכל שביל בסביבה בקוטר של עשרות ק"מ, ועמד בקשרים עם איכרים אחדים, שמוכנים היו לתת יד לפעולות נגד השלטונות. באמצעות ידידיו האיכרים הצליח גרטנר למצוא עקבותיהם של פארטיזאנים, ששוטטו ביערות הסביבה. עדותו מכילה פרטים מעניינים על פגישתו הראשונה עם ראש קבוצת פארטיזאנים משוטטים¹⁵⁴:

הגיעו אלי שמועות, שביערות שמסביבנו משוטט גם צנחן סובייטי¹⁵⁵. הצנחן הזה, כפי שאמרו לי, היה המארגן של תנועה פארטיזאנית במחוזות קיידאן, פוניוויז' ווילקומיר. מאוד מאוד רציתי להיפגש עם פארטיזאן זה ולדבר עמו. ארגנה את הפגישה גויה אחת שהייתי נכנס לביתה... הוא התנה תנאי שנשב בזמן הפגישה כך, שלא אוכל להסתכל בפניו...

בקשתי העיקרית היתה שרציתי לקבל ממנו נשק. כל תקוותנו היתה — נשק. ידענו שבידיים ריקות אי-אפשר לעשות דבר. שאלתי הראשונה היתה אפוא, אם הוא יכול לתת לי נשק בהשאלה. אני מדגיש: ב ה ש א ל ה. אם יהיה לנו כלי-נשק אחד נוכל לרכוש עוד נשק. קיבלתי תשובה חותכת: "פארטיזאן רוכש לו נשק בדמו". שאלתי אותו עוד... במקרה שירצו להשמיד אותנו ונרצה לברוח, לאן נוכל לברוח כדי להיפגש עמו? תשובתו היתה: "כל זמן שאתם נמצאים במחנה אני מפחד מכם. אם תברחו, תמצאו אותנו"... עכשיו הצגתי שאלה שלי-שית: "ראה נא, נשק בהשאלה אינך נותן לנו, איפה למצוא אתכם אינך אומר לנו, אז מה עלינו לעשות? עזור לנו. אם אני, למשל, בא

152. עדות י"מ בורשטיין, עמ' 4 ואילך.

153. עדות ביילה רודאשווסקי, תקליט 1.

154. עדות גרטנר, עמ' 4—5 (תקליט 1—2).

155. על פרשת הצנחנים ראה להלן, פרק י.

פרק ט: תנועת המרי במחנות העבודה

עכשיו למחנה ותופסים אותי ומובילים אותי להשמדה, מה עלי לעשות?" הוא ענה לי: "להתנפל על השומרים ולהיאבק אתם". בזה נגמרה השיחה...

הניסיון הראשון לקשור קשרים עם הפארטיזאנים אמנם נכשל, אבל פעילי המחנה לא איבדו את התקווה. מעתה כיוונו את מאמצינו לרכישת נשק, מכיוון שידעו, שפעולת בריחה לא תצליח ללא נשק. בנות אחדות מן המחנה היו מועסקות בקביעות בבית החולים הצבאי שבעיר קייזאן. מאחר שבין ראשי הקבוצות של המחנה היתה גם בחורה אחת, רבקה לזיט, ידועה באומץ־לבה, לא היה קשה לגייס כמה מן הבנות למפעל הרכש.

הבחורות שלנו, מלכה'לה וברונקה, שעבדו בבית החולים הצבאי, הצליחו "לארגן" משהו. לא כל לילה היו חוזרות ללון במחנה. לעתים היו לנות בבית החולים, ושם התיידדו עם החיילים הגרמנים הפצועים, והצליחו לקבל מהם מאוזה, קאליבר 7.05. ברונקה היתה בחורה די נחמדה, וכנראה שאחד הגרמנים התאהב בה, והיא ביקשה ממנו נשק להגנה עצמית ואף קיבלה... אותו גרמני נתן לנו אחר־כך עוד נשק... אחרי כמה ימים (מארס 1944?), קיבלנו ע"י מלכה'לה עוד מאוזה אחד, קאליבר 7.65, ו־3 כדורים. אח"כ קיבלנו פאראבל גרמני, קאליבר 9, 2 מחסניות ו־45 כדורים, ועוד 84 כדורים לרובה גרמני. מאוחר יותר קנינו רובה רוסי, תוצרת 1936, ו־50 כדורים. גם עלה בידינו לרכוש נאגאן רוסי ושלושה כדורים... זאת אומרת, שכבר היה לנו מעט נשק. את נשק הכיס החזקנו במחנה, אבל את הרובה החזקנו אצל גוי... להתאמן בנשק לא יכולנו. לא היתה כל אפשרות...¹⁵⁶.

מצד אחד נתחזק רגש הביטחון אצל הפעילים עם רכישת הנשק. אך מצד שני קמה מתיחות־מה בינה ובין המחנה. אמנם אחד הפעילים, אריה ראפייקה, היה שוטר, ודבר זה הקל עליהם בהסוואת פעילותם ותוכניותיהם. אולם ראש המחנה, היהודי ליהמאן, גילה יחס עויין ל"קשר־הבריחה", ששמעו הגיע לאוזניו. הוא שקד, שאיומי הגרמנים בהטלת עונשים קולקטיביים חמורים ביותר על כל נסיון בריחה יחדרו עמוק ללב האסירים, והיה צורך להישמר אף מפני האסירים "מן השורה".

הפעילים הגבירו את מאמצינו לקשור קשרים עם אנשים שמחוץ למחנה, שהיו עשויים לעזור. סופר למעלה, שהצליחו לקבל אקדח ותחמושת מגרמני פצוע. אותו גרמני גם הביע את נכונותו להצטרף לבורחים היערה.

אני התנגדתי מכמה סיבות... לא יכולתי לסמוך עליו... ומעל לכול, חששתי מפני משהו אחר. נניח שאנו לוקחים אותו... איך נוכל להגן עליו מפני הרוסים?.. הבחורות שלנו התקשרו גם עם חייל גרמני

156. עדות "גרסטר, עמ' 15—17 (תקליט 4).

חלק שלישי: תנופה

שני. אח"כ נודע שהוא בעצם יהודי... זייף את תעודותיו ונעשה גרמני, התייצב וגויס לצבא הגרמני הסדיר. שם נפצע והובא לבית החולים. הוא הבטיח לתת נשק. הוא גם ניהל תעמולה נגד הגרמנים, אפילו בין החיילים... נראה שהלשינו עליו, שכן העבירוהו לפתע למקום אחר ולא נודע גורלו...¹⁵⁷.

כן השתדלו להתקשר עם המחתרת הקומוניסטית, שלפי השמועה כבר פעלה באותו זמן (אביב 1944) במחוז קיידאן. הקשר הראשון עם מחתרת זו נעשה באמצעות אחת העצורות, מרים פיין, שהתיידדה עם ליטאי, אדלובאס שמו. אדלובאס זה גילה לאנשי הארגון מי עומד בראש המחתרת בקיידאן, והבטיח להפגיש אותם עמו. הפעילים הללו תקוות רבות בקשרים אלה. מבחינה מסוימת יכלה מחתרת ליטאית לעזור להם בתנאים המיוחדים שלהם יותר מאשר הפאר-טיזאנים הבודדים שביערות המחוז. הפגישה יצאה לפועל. הוחלט כנראה על המשך המגע, אך כעבור זמן קצר הלשין מישהו ואסרו את כל המחתרת בקיידאן עם מנהיגה, וגם את איש הקשר בינו ובין הפעילים היהודים. ושוב נשאר הארגון בודד. זמן-מה חיו הפעילים בפחד, שמא יבולע גם לארגונם בעקבות המאסרים. אך חששותיהם נתבדו. השניים ידעו לשמור סוד.

באותו זמן נפתח פתח בפני הפעילים במחנה קיידאן לשיתוף-פעולה עם מחתרת הגיטו. אין אנו יודעים כיצד בדיוק נתהווה המגע מראשיתו. אך מסתבר, שכבר בסתיו 1943 ידעו ראשי הארגון הלוחם בגיטו על התארגנות מחתרתית במחנה קיידאן, והם ניסו לעזור בחומר ובהדרכה. אשר לטיבו של המגע יש הבדלים בין המקורות. לפי מקור אחד¹⁵⁸ קיים "הארגון האנטי-פאשיסטי" מגע עם אנשיו שבמחנה קיידאן "מן היום הראשון" ליציאתם לשם, כלומר מאוגוסט 1943. סופק להם חומר הסברה פוליטי והוראות כיצד לפעול. במקור זה אף נאמר, כי "החברים הזיקו לגרמנים כמיטב יכולתם. בראש הפעולה עמדה רבקה לוי¹⁵⁹ ואלתר סאדינסקי; הללו התקשרו עם קבוצה פארטיזאנית קטנה (מפקדה היה פ' ואסילנקו), שפעלה ביערות קיידאן...". נתונים אלה נכונים הם רק במידה שהם מתייחסים לחלק בלבד של מחתרת המחנה. כפי שמסתבר מן העדויות שכבר צוטטו לעיל, אמנם השתייכה רבקה לויט לחוג הפעילים, אך אין לראות אותה כמי שעמד בראש הפעולה. כן אין לזהות את קבוצתה עם המחתרת כולה, שמסגרתה היתה רחבה יותר ופחות "מפלגתית". אלא שכנראה, נכון הוא, שבתוך המסגרת הכללית ייצגו רבקה ואנשיה עמדה מיוחדת משלהם, שלאחר-מכן, בזמן ביצוע תוכנית הבריחה, הביאה לידי חילוקי דעות רציניים בתוך חוג הפעילים ולידי פילוג אחרי הבריחה. המקור הנ"ל אף מתעלם לגמרי מפרשה מעניינת אחת ביחסים

157. שם, עמ' 15 (תקליט 4).

158. פ"ק"ג, עמ' 124.

159. כנראה, צריך להיות "לויט". בשאר העדויות לא נזכר סאדינסקי כלל.

פרק ט: תנועת המרי במחנות העבודה

שבין מחתרת המחנה לארגון הלוחם בגיטו, היא פרשת שליחותו של איש־קשר מטעם הארגון למחתרת קיידאן.

וכך מספר גרטנר¹⁶⁰:

יום אחד שלחו בן־אדם אחד מגיטו קובנא למחנה קיידאן. הוא גילה לנו שיודעים בגיטו מה שמתרחש אצלנו, והמחתרת מן הגיטו שלחה אותו בתור "יועץ" או "מקשר". שמו היה שיינוביץ (?) ... ממנו שמענו פרטים על המחתרת בגיטו ועל הקשר עם הפארטיזאנקה. היינו גאים כי כבר יש לנו קשר עם יערות וילנא¹⁶¹. ואז תכננו, ביחד עם שיינר־ביץ, ששלושה אנשים משלנו, המתמצאים היטב בכל שטח היערות שבסביבות קיידאן, יחזרו לגיטו קובנא. מן הגיטו ישלחו אותם ליערות וילנא, ואח"כ נקים קשר מקיידאן עד וילנא... כבר עומדים היינו להתחיל בביצוע הפעולה. אבל אז אירע מאסרה של משטרת הגיטו, והעניין כולו בוטל... לימים נוכחנו כי שיינוביץ זה רוצה רק "לרכב" על אחרים, אבל לעשות משהו בעצמו ולפעול — זה הוא לא רצה. הנה, באחת הישיבות שלנו הוא הציע: היות ויש שמועות כי ביערות ראסיין נמצאים פארטיזאנים¹⁶², הוא מציע, שאנחנו נצא ליערות ראסיין כדי להתקשר אתם. מובן שהדבר היה כרוך בסכנות גדולות, ואולי בסכנות שאי אפשר היה להתגבר עליהן. ואז אני אמרתי לשיינוביץ, שאני איני מסכים לכך. אך הוא התעקש. אז אמרתי: טוב, נצא. אני מתנדב לצאת, אבל בתנאי שגם אתה תצא עמנו. אך הוא לא רצה ללכת. אז ראינו שהוא רוצה, שרק אחרים יסכנו את עצמם ולא הוא. אז הפסקנו את הקשרים אתו וגירשנו אותו מן המחתרת שלנו...

התוכניות שיצאו "מן המרכז" לא נשאו אפוא פרי. אך חוג הפעילים של מחתרת המחנה לא אמר נואש, ואחרי מאמצים רבים הוקם הקשר עם הפארטיזאנים שביערות קיידאן עצמם.

הם קראו לעצמם "הפארטיזאנים האדומים, קבוצה A" ... הקומאנ־דיר שמו היה פטקה, והפוליטרוק — יאשקה. היחידה היתה מחולקת לקבוצות קטנות... רובם היו אוקראינים, וזה עורר בנו ספקות... אולי הם שליחי הגסטאפו? אולי הם רוצים להכניס אותנו בבוץ? קבענו פגישה ביער. אני וחיימקה בורשטיין הסתתרנו בקרבת מקום, כדי לראות אם לא טמנו לנו פח. פטקה ויאשקה הגיעו למקום. נוכחנו לדעת

160. עדותו, עמ' 12—13 (תקליט 3).

161. הכוונה ליערות רודניקי.

162. ביערות העבותים שבמחוז ראסיין נמצאו יהודים, שרידי אותה סביבה, ואליהם הצטרפו גם כמה יהודים, שברחו מגיטו קובנא, ונהיו לקבוצה פארטיזאנית. ברשותם היה נשק במידה ניכרת. באוגוסט 1944 נתגלו על ידי הצבא הגרמני הנסוג (גרפונקל, עמ' 167).

חלק שלישי : תנופה

שהם באמת פארטיזאנים. נדברנו לבוא אליהם כולנו ביום החמישי בשבוע הבא, בלילה... ואז התחילו אצלנו הישיבות איך לברוח...¹⁶³. קשר־הבריחה לבש עור ובשר, אך נתגלעו חילוקי דעות. חלק מן הפעילים, וביניהם קירקה סולסקי ורבקה לוויט, רצו בפעולה מיידית, לפי מה שסוכם עם ראשי הפארטיזאנים ביער. אחרים, ויוסף גרטנר בראשם, לא התלהבו מהצטרפות ליחידה הפארטיזאנית, שבוודאי תגרור אחריה כפיפות מוחלטת למרותם של המפקדים הרוסים או האוקראינים. הללו טענו :

ענייננו אינו זהה עם עניינם של פארטיזאנים אלה. הללו חופשיים לגמרי, ואילו אנחנו, משימתנו אינה רק מלחמה נגד הגרמנים, אלא גם, ואולי קודם כול, הצלת יהודים, הצלת אנשי המחנה שממנו אנו בורחים. הערכנו שלהציל יהודי אחד יותר חשוב מאשר להרוג מאה גרמנים. פירוש הדבר, שעלינו לשמור על עצמאותנו גם אחרי הבריחה. נשתמש בעזרתם, אך לא נקבל את מרותם. יספיק המקום ביער ליחידות נפרדות...¹⁶⁴.

חילוקי הדעות בין הפעילים אמנם לא עיכבו את ההכנות לבריחה. אלא שהיעדר אחדות מלאה בין המארגנים השפיע לרעה על המשמעת בקבוצות עצמן ועל הביצוע היעיל של כל התוכנית.

הפעולה נדחתה פעם, ומשבוצעה למחרת כבר ידעו עליה במחנה, ומן הנמנע היה שתצליח במלואה. אתדים הצליחו להיחלץ מן המחנה למרות מצב החירום שהוכרז בו, ואילו 4 בנות ובחור אחד נתפסו בשעת בריחה והוסגרו לידי הגסטאפו¹⁶⁵. כן נאסרה אמה של רבקה לוויט. מנהל־המחנה היהודי מילא תפקיד שלילי במאסרים אלה¹⁶⁶.

פרשת הבריחה האומללה מן המחנה מתוארת בפרוטרוט בעדותו של יוסף גרטנר¹⁶⁷ :

אז התחילו אצלנו הישיבות איך לברוח... כל אחד חס על חברו. אבל בכל־זאת צריך היה להתחשב בנסיבות. הנה למשל היתה בעיה מתי לברוח — בשעות היום, מן העבודה, או בלילה, מן המחנה ממש. ונתחלקו הדעות. קירקה סולסקי ויעקב מיכה טענו, שאי אפשר לקבוע את מועד הבריחה ביום, בשעות העבודה, משום שהבנות העובדות בתווה

163. עדות גרטנר, עמ' 17 (תקליט 4).

164. שם, עמ' 25—26 (תקליט 6).

165. האחיות שיינה וברינה בלושטיין, אטל קארלין וסוניה לוי נורו ע"י הגסטאפו. התנהגותן לפני הוצאתן להורג היתה למופת (ראה פ"ק "ג, עמ' 124 ; עדות ב' רודאשווסקי (תקליט 1).

166. עדות גרטנר, עמ' 20 ואילך (תקליט 5) ; עדות י"מ בורשטיין, עמ' 5 ; עדות ב' רודאשווסקי (תקליט 1).

167. עמ' 18—24 (תקליט 5—6).

פרק ט: תנועת המרי במחנות העבודה

התקלאית אין באפשרותן לברוח מן העבודה. צריך אפוא לברוח מן המחנה בלילה. אני סברתי אחרת. מוטב לי יד אחת ושלמה מאשר גוף שלם ורקוב. אבל מעולם לא עשיתי את עצמי "פוסק אחרון"; בדיני נפשות אין "פוסק אחרון". אז הצביעו, והרוב החליט על בריחה בלילה. אני ראיתי בזה סכנה גדולה, אבל לא היה לי מוצא אחר. להיפרד מן החברה לא היה געים לי... זה היה ב־11 במאי 1944. אנחנו כבר היינו מוכנים. היה מדובר שנצא ב־12 בלילה מן המחנה... כפי שהזכרתי היתה אצלנו רבקה'לה לוויט, ולה היתה אם במחנה... וקרה כך, שהאם התחילה להתכונן בלי ידיעתנו, ובאמצעי זהירות לא מספיקים. בחצר המחנה עמד צריף פיני גדול, שהוקם כשבועיים קודם לכן. האשה לקחה סל, שמה בו כריכים, שעון מעורר, ועוד כל מיני דברים קטנים, והשאירה את הסל בצריף הפיני. השיקול שלה היה שהיא תברח בלילה מצריפה שלה... היא תעבור את החצר, או היא תיקח מהצריף הפיני את הסל ותלך. אך השיקול היה לא נכון... היה ידוע לי שהאנשים הלשינו עלינו בפני הגרמנים, שפה התארגנה חבורה הרוצה לברוח. מלבד זה היה חשוד בעיני עוד דבר: ידעתי שתמיד בשעה מאוחרת כולם ישנים, ואילו הפעם, כל אחד [הכוונה לאלה שלא היו מאורגנים] עושה את עצמו כאילו הוא ישן, אך מדי פעם מרים את הראש ומסתכל. מוזר היה גם זה, שבפרוודור שלנו הסתובב עכשיו אחד הגרמנים ששמרו עלינו... מעולם לא קרה כזאת. אז נכנסתי לחדר המשטרה, שישבו בו אותה שעה יעקב־מיכה בורשטיין, אריה ראפייקה וקירקה סולסקי, וראיתי תמונה כזאת: שעון מונח על השולחן, וקירקה סולסקי יושב וידיו על ראשו ומסתכל בשעון. השאר שוכבים על המיטות ומגבות רטובות על ראשיהם... שאלתי את סולסקי: מה אתה מסתכל בשעון? אז הוא אמר: מה פירוש? הרי השעה כבר 11 ובעוד שעה עלינו לרוץ... אמרתי להם: טפשים, אתם לא שמעתם בקולי, והנה עכשיו צאו לפרוודור וראו מה נעשה. הם יצאו ונוכחו לדעת, שאין מה לדבר על בריחה. החלטנו שהפעם לא נברח, נדחה את הבריחה... הודענו לאנשינו. והנה מה קרה? הלא אמה של רבקה לוויט השאירה את הסל בחצר, והיא הלכה להביא את הסל מן הצריף הפיני. אבל אז כבר שמרו את צעדינו. כשנראה בן־אדם בחצר המחנה, התחיל השומר לירות. אז היא השאירה את הסל ובריצה נכנסה לחדר שלה. לא תפסו אותה, אך מצאו את הסל וכל החפצים שהיו שם עם השעון המעורר, והכירו שאלה חפציה... ואם אמה של רבקה — הרי קשור הדבר ברבקה לוויט, ואם רבקה לוויט — הרי קשור הדבר בנו, וכל העניין נתגלה... היינו במצב כזה, שלמחרת בבוקר לא יכולנו לדבר זה עם זה אפילו מלה אחת. לא יכולנו אפוא להתייעץ ולקבוע מה נעשה... יצאנו לעבודה. הוצאנו

חלק שלישי: תגופה

באותו יום כולנו לעבודה דחופה — פריקת לוחות לבניית צריפים. עבדנו זה ליד זה, ואף על פי כן לא יכולנו לשוחח, שכן הגרמנים וגם היהודים לא גרעו עין מאתנו. ציפינו בקוצר-רוח לשובו של חיימקה [בורשטיין], שנשלח להודיע על מועד בריחתנו לפארטיזאנים ביער, ולארגן שם את קבלת הבורחים. חששנו מפני כישלון גם מצד זה. ב־6 לפנות ערב הופיע חיימקה. הוא עבר ליד כל אחד מאתנו ולחש: "מוכר רחים לברוח". אז התחילה אצלנו האנדרלמוסיה. לא ידענו מה לעשות. כל מה שהיה קודם מאורגן ומתוכנן נהפך על פיו. למשל, אני בעצמי לא רציתי לברוח, שמא עדיין אין השאר יודעים. אם אני אברח, אקבור אותם בכך. בדעה זו היו נדמה לי גם השאר. אבל מה קרה? אני רואה שסולסקי בורח. אם הוא בורח, חשבתי, כבר אין לי מה להישאר במקום, כי זה כבר היינור־הך. אז נתתי אות לפאניה ראש וללונקה ויליקולוד, שלפי התוכנית צריכות היו לברוח אתי. בחרנו ברגע הנכון וחמקנו מן המחנה. עברנו את פסי הרכבת ונכנסנו ליער באביינאי ...